

حکمرانی مطلوب از دیدگاه قرآن

آمنه پاداش^۱

چکیده

از گذشته تا به امروز همواره نقش دولت‌ها و حکومت‌ها در پیشرفت و تعالی جوامع و عقب افتادگی آنها مورد بحث بوده است به ویژه در چند دهه اخیر، این مهم بیش از پیش نمایان شده است حکمرانی اعمال قدرت اقتصادی سیاسی و اداری برای مدیریت امور کشور در همه سطح است. امروزه حکومت داری به معنی فرایندی است که به واسطه آن موسسات دولتی به اداره امور عمومی می‌پردازند مقاله حاضر توصیفی تحلیلی است و با استفاده از روش کتابخانه‌ای نوشته شده است اصول حکمرانی مورد نظر قرآن مبتنی بر جهان بینی الهی و اهداف حکومت اسلامی چون حاکمیت خداوند بر جهان و انسان است و تنها ناظر به شکل حکومت و تدبیر امور دنیوی نمی‌باشد و این نقطه تمایز حکمرانی مطلوب از دیدگاه قرآن و روایات است در دیدگاه قرآنی مسئولیت و پاسخگویی فراتر از مسئولیت رسمی بوده و جنبه اخروی و اعتقادی نیز دارد حکمرانی مطلوب دولت‌ها را بر آن داشته تا با تکیه بر ارائه شاخص‌های آن در حیطه کشور خود مانند پاسخگویی شفافیت و مشارکت و قانون مداری جایگاه مستحکمی برای خود در میان شهروندان بیابند در این نوشتار هدف شناخت راهکارهای قرآنی و شاخصه‌های حکمرانی خوب از دیدگاه قرآن و روایات است نتایج پژوهش به صورت مدل حکمرانی در قرآن کریم در سه محور تابع متبوع و تبعیت که ارکان تبعیت کردن هستند ارائه گشته است.

کلید واژه: حکم رانی مطلوب، عدالت، حکمت محوری، قرآن محوری.

^۱. طلبه مدرسه علمیه سعدیه خواهران رامیان

مقدمه

امروزه حکومت‌ها و دولت‌های متکی به مردم و مشارکت آنان در تلاش هستند تا بتوانند در بین مردم خود مقبولیت هرچه بیشتری پیدا کنند. یکی از راه‌های این مهم در اصطلاح امروزی حکم رانی خوب و شایسته است، که با ابزارها و روش‌های مختلفی صورت می‌گیرد. یکی از ابزارهای اعمال حکمرانی شایسته و مطلوب استفاده از علم و تخصصی است، که رهبران امروز جهان از هر دین و آیینی برای آن جایگاه بلندی قائل هستند. با توجه به نقش سازنده و تعیین کننده جامعه مطلوب در عرصه حیات اندیشه و زندگی سیاسی و اجتماعی و دغدغه بودن آن برای اندیشمندان به ویژه متفکران مسلمان اهمیت و جایگاه شاخص‌های نظام سیاسی و حاکمیت مطلوب در اسلام و اندیشه‌های اسلامی روشن می‌شود.

به ویژه در چند دهه اخیر این مهم بیش از پیش نمایان شده است و مباحثی مانند دولت کوچک دولت کارآفرین دولت الکترونیک و دولت کارآمد به عنوان یک پارادایم قالب مطرح شده است.

از آنجا که در نظر داشتند و تبیین یک جامعه مطلوب و دست یافتنی به جامعه انگیزه و شور و تحرک می‌دهد ضرورت پرداختن به این موضوع آشکارتر می‌شود. بر همین اساس، هدف مقاله بررسی این سوال است که مولفه‌ها و شاخصه‌های حکمرانی خوب از دیدگاه قرآن و روایات کدام است و تا چه اندازه مؤلفه‌های حکمرانی خوب در قرآن و روایات مورد توجه قرار گرفته است. برای بررسی سوال مورد نظر از مؤلفه‌های حکمرانی خوب در روایات و آیات بحث می‌شود.

یکی از اهداف تشکیل حکومت و حکمرانی در اسلام، رسیدگی به حقوق محرومان و دفاع از مظلومان است. مهمترین منبع دینی اسلام قرآن کریم است، که با توجه به شأن هدایت گری این کتاب و وجود همه لوازم هدایت تشریع در آن برای عرصه‌های فردی و اجتماعی ارائه الگوی اداره و حاکمیت ضروری است.

مفهوم شناسی

حکمرانی

تعبیر حکمرانی که مرکب از واژه «حکم» و «ران» و به انضمام نشانه «یاء» است، نوعی معنای مصدری را افاده می نماید. «حکم» به عقیده لغت دانان به معنای «منع» است و «حکمران» را از آن جهت حکمران نامیده اند که از ظلم ممانعت می نماید. تلفیق مفهومی واژه ران با حکم، نوعی رابطه شبیه راکب و مرکوب را بین حاکم و حکم خود نشان داده و مفید این معنی است که حکمران بر حکم خود نوعی استیلاء داشته و آن را به هرجهتی که بخواهد سوق می دهد. نشانه «یاء» نیز نوعی معنای مصدری را به این تعبیر اعطا می نماید. در مجموع، این انضمام علاوه بر صدور حکم نوعی قاطعیت در اعمال حکم را نیز نشان می دهد. (مستقیمی، ۱۳۹۵، ص ۹۰)

فرایند قاعده گذاری اجرای قواعد بررسی نظارت و کار بست بازخوردها با اعمال قدرت مشروع و به منظور دستیابی به هدف مشترکی برای همه کنشگران و ذینفعان در چهارچوب ارزشها و هنجارها در محیط یک سازمان یا یک کشور واژه حکمرانی به معنای حکومت فرمانروایی و رهبری است. از نظر بانک جهانی حکمرانی عبارت است از فرآیند و نهادهایی که از طریق آن تصمیمات اخذ و اختیارات در یک کشور اعمال می شود.

(اکبری، ۱۳۹۵) از طرفی برای حکمرانی خوب تعاریف گوناگون ارائه شده است، که روح حاکم بر همه آنها تفاوت چندانی با هم ندارد حکمرانی خوب از نگاه دین هر چند دنیا و زندگی در آن اهمیت بسیاری دارد، اما زندگی در آن هدف نیست، بلکه زندگی بستری است که انسان با استفاده از آن می تواند به سعادت اخروی دست یابد بنابراین حکمرانی خوب از نگاه دین مبتنی بر جهان بینی الهی است. یعنی مبدا و معاد حکومت با توجه به این تفکر اعمال قدرت می نماید. یعنی حکم رانان باید دستورات را از مبدا هستی بخش بگیرند و در جهت رفاه دنیوی و سعادت اخروی جامعه انسانی به کار ببندند.

حکمرانی در فرهنگ عمید به معنای فرمانروایی و فرماندهی است

مشارکت

سهم بری، شرکت کردن، در برابر پارسی، همدستی، همکاری هم انبازی

عدالت

معادل نظم و ادب است در فارسی داد معادل عدل و دادمندی یا دادگری معادل عدالت است. دادگر نیز معادل عادل می باشد.

ضرورت حکومت اسلامی نفی حکومت دینی پذیرش حکومت غیر دینی

حکومت و سرپرستی اجتماعی بر دو گونه است واز این دو نوع بیرون نیست. یا سرپرستی و حکومت الهی و زمینه ساز بندگی خداوند است، یا غیر الهی که در آن صورت زمینه ساز گرایش به دنیاپرستی و ایجاد کننده و رشد دهنده تعلقات مادی خواهد بود.

این گمان که کسی می تواند هیچ حکومتی را نپذیرد و در عین حال در مسیر الهی قدم بردارد، ساده اندیشی است. چون هر فرد جزئی از مجموعه و جامعه ای است که در آن زندگی می کند و محور نظام اجتماعی که سرپرستی همان جامعه را به عهده دارد اختیارات او را محدود نموده و زمینه ساز حرکت فرد در یکی از دو جهت مادی یا الهی می شود. اگر ولایت غیر الهی باشد هر روز دامنه اختیارات فرد حتی برای خداپرستی فردی محدود شده و در فعالیت های اجتماعی نیز تابع جهت گیری نظام قرار می گیرد.

قرآن کریم در منحصر بودن ولایت به دو نوع الهی و طاغوتی می فرماید (الله ولی الذین آمنو یخرجهم من الظلمات الی النور والذین کفرو اولیائهم الطاغوت یخرجون من النور الی الظلمات) (بقره آیه، ۲۵۷)

خداوند ولی و سرپرست کسانی است که ایمان آورده اند آنها را از تاریکی به سوی نور می برد و آنان که کافر شدند، سرپرستانی طاغوتی بر آنها حکم می رانند تا آنان را از نور خارج ساخته به سمت تاریکی می برند.

این آیه بدین معناست که اگر از ولایت الله خارج شوی هیچ چاره نداری که تحت ولایت طاغوت بروی و اگر بخواهی وارد ولایت الله شوی بایستی قبلاً از ولایت طاغوت خارج شوی، یعنی نه دو ولایت بر توست هم طاغوت

هم الله و نه ممکن است که هیچ کدام نباشد. یعنی هم مانع الجمع است و هم مانع الخلو است (محيى الدين حائري شیرازی ، ص ۲۲۱)

بررسی نظارت و کاربست بازخوردها با اعمال قدرت مشروع و به منظور دستیابی به هدف مشترکی برای هم.

پیشینه حکمرانی خوب

مفهوم حکمرانی مفهوم جدیدی نیست و قدمت آن به اندازه تمدن بشری است. حکمرانی به معنای فرآیند تصمیم گیری و فرآیندی که طی آن تصمیمات به مرحله عمل در می آیند.

در سالیان اخیر حکمرانی تبدیل به موضوعی داغ در مدیریت دولتی شده است این به واسطه نقش مهمی است که حکمرانی در تعیین سلامت اجتماع ایفا می کند. بدین جهت است که دبیرکل سابق سازمان ملل کوفیه عنان ابراز می دارد. {حکمرانی خوب احتمالاً مهم ترین عامل در ریشه کن کردن فقر و عامل رشد و توسعه است} تا قبل از دهه ۱۹۸۰

مدیریت دولتی سنتی ، پارادایم مطرح در حوزه مدیریت بود. با ظاهر شدن ابعاد منفی و نقاط ضعف آن در همین سال ها، در کشورهای انگلیس و آمریکا پارادایم دیگری به نام مدیریت دولتی نوین تولد خود را اعلام داشت و خصوصی سازی و پیمانکاری را شعار خویش قرار داد اما وعده های این جریان فکری نیز در کشورهای مبدا آن ، سرابی بیش نبود و به زودی مشخص شد این پارادایم نیز قادر نیست خیر و رفاه مناسب و عادلانه ای برای شهروندان فراهم سازد. پس بشر مجدداً در جستجوی پارادایم های دیگری برآمد که ظهور خدمات عمومی جدید و حکمرانی مطلوب از جمله آنهاست.

اولین مرجع معتبری که در این زمینه مباحثی را مطرح نموده، بانک جهانی است که در گزارشی در سال ۱۹۸۹ آن را به عنوان ارائه خدمات عمومی کارآمد نظام قضایی قابل اعتماد و نظام اداری پاسخگو تعریف نموده است. بانک جهانی ابداع کننده واژه حکمروایی و توسعه دهنده این مفهوم است. ریشه های نظری این موضوع به کارهایی که افراد مانند مک لالین در انگلستان انجام داده اند برمی گردد.

حکمرانی قرآنی یعنی در ساعت قرآنی بین قرآن را در جامعه پیاده کنیم و حلقه‌های میانی را درگیر کنیم و مشارکت مردمی داشته باشیم. و بردن قرآن در خانه مردم عقل حکمت تدبیر ایمان و اخلاص قوی می‌خواهد نه بودجه.

سیره حکومتی امامان در آیات و روایات

هر حاکمی در حکومت و بخش‌های مختلف مدیریت خود شیوه‌ای مخصوص دارد، که این خود از مشخصه‌های حکومت او است. امام موعود و مهدی منتظر نیز وقتی حکومت جهان را به دست گیرد، در تدبیر نظام جهانی خود روش خاصی دارد. آنچه که باید بر آن تاکید شود این است که، روایات یک تصویر کلی از سیره آن بزرگوار به دست داده است و آن عبارت است از اینکه؛ صیغه امام مهدی همان سیره و روش پیامبر بزرگ اسلام است و آن گونه که پیامبر در زمان خود با جاهلیت بشری در همه ابعاد آن مبارزه کرد و اسلام ناب که ضامن سعادت دنیا و آخرت است را، بر محیط خود حاکم کرد. حضرت مهدی نیز با ظهور خود با جاهلیت جدید که دردناک‌تر از جاهلیت قدیم است برخورد خواهد کرد و ارزش‌های اسلامی و الهی را بر ویرانه‌های جاهلیت مدرن بنا خواهد کرد. از امام صادق درباره سیره حضرت مهدی سوال شد، فرمود: ((یصنع کما صنع رسول الله ص یهدم ماکان قبله کماهدم رسول الله ص امرالجاهلیه ویستأنف الاسلام جدیدا)).

امام مهدی عجل الله مانند، پیامبر اسلام عمل خواهد کرد. همانگونه که پیامبر آنچه از روش جاهلیت مرسوم بود را، از میان برد همین گونه روش‌های جاهلی پیش از ظهور خود را نابود خواهد ساخت و اسلام را از نو پی ریزی خواهد کرد. این سیاست کلی امام موعود در زمان حاکمیت اوست البته شرایط زمانی متفاوت موجب تغییراتی در شیوه اجرا و حکومت داری می‌شود، که در روایات مطرح شده است. از آنجا که موعود منتظر برای استقرار عدالت در تمام زمین ذخیره شده است، برای انجام رسالت خود به یک سیستم قضایی مستحکم نیاز دارد. یکی از ارکان مهم حکومت کارگزاران آن هستند. وقتی مسئولان حکومتی افرادی شایسته باشند کار دولت و ملت به سامان خواهد رسید و دستیابی به اهداف حکومت آسان‌تر خواهد بود.

حکمرانی دینی در نزد امام علی و دیگر ائمه امری زمینی شمرده می‌شود و مردم محور و عرفی است و به بیان دیگر حکمرانی با امامت کاملاً متفاوت است در خطبه ۲۰۵ نهج البلاغه امام جمله‌ای دارد، که نشان می‌دهد نگاه امام علی علیه السلام به حکمرانی آسمانی نیست. امام علی علیه السلام در خطاب به طلحه و زبیر می‌گوید: "سوگند به خدا من به خلافت رغبتی ندارم و شما بودید که من را به سوی آن خواندید." یعنی امام به حکمرانی زمینی نگاه می‌کند و آن را امری انسانی می‌داند.

حکومت اسلامی از دیدگاه قرآن

قرآن کتاب هدایت و برنامه کامل برای زندگی بشر دیروز، امروز و فردا است. از آن رو که هیچ یک از نیازهای بشر را فروگذار نکرده، مگر اینکه راه حل و روزنه تفکری فراروی بشر قرار داده است. آیات مربوط به تشکیل حکومت در مدینه و پس از هجرت پیامبر اکرم (ص) نازل شده‌اند.

اولین آیه‌های تشکیل حکومت اسلامی در سوره مائده، آیات ۴۴ تا ۴۹ آمده‌اند. خداوند در این آیات می‌فرماید: ((... و من لم يحکم بما انزل الله فاولئك هم الکافرون - و من لم يحکم بما انزل الله فاولئك هم الظالمون - و من لم يحکم بما انزل الله فاولئك هم الفاسقون - و انزلنا اليک الکتاب بالحق مصدقا لما بین یدیه من الکتاب و مهيمناً علیه فاحکم بینهم بما انزل الله و لا تتبع اهوائهم عما جائک من الحق و ان احکم بینهم بما انزل الله و لا تتبع اهوائهم و احذرهم ان يفتنوک عن بعض ما انزل الله اليک)) : و کسانی که مطابق آنچه خداوند فرو فرستاده است حکم نکنند، کافرن و کسانی که مطابق آنچه خداوند فرو فرستاده حکم نکنند، ستمگرند و کسانی که مطابق آنچه خداوند فرو فرستاده است حکم نکنند، فاسق‌اند و کتاب (قرآن) را بر تو به راستی فرو فرستادیم که تأییدکننده کتاب‌های آسمانی پیشین و حاکم بر آن‌هاست. بین آن‌ها مطابق آنچه بر تو نازل شده است، داوری کن و به جای حق، از هواهای آنان پیروی مکن و در میان آنان به آنچه خداوند نازل کرده است، داوری کن و از هواهای آنان پیروی مکن و از آنان دوری کن؛ مبدا تو را از بعض آنچه خداوند بر تو نازل کرده است، برگردانند. این آیه به صراحت فرمان اجرای دستورات خداوند را در اجتماع، توسط رهبری الهی می‌دهد و وضعیت اعراض‌کنندگان از حکم خدا را بیان می‌دارد. سپس خداوند در آیه ۶۴ سوره مبارکه انفال

(یا ایها النبی حسبک الله و من اتبعک من المؤمنین) ۱ ارکان حکومت اسلامی را خدا و مردم معرفی می‌کند و مبنای نظام اسلامی را رهبری الهی می‌شمارد. البته انسان‌های مؤمن را نیز پشتوانه حکومت الهی دانسته و به آنان در باب پایداری در راه حق و نصرت خدا، امیدواری داده است. در عین حال، اعتماد به بی‌دینان و منافقان را بی‌اعتبار دانسته است و برای آن هیچ ارزشی قائل نیست. چون از دیدگاه قرآن، پیروی نشئت گرفته از ایمان، ارزشمند و قابل ارج‌گذاری است و ایمان منهای تبعیت، غیرقابل قبول و مطرود است. خداوند متعال در این آیه شریفه حمایت از مردم و پیروزی‌شان را منوط به پیروی از پیامبر اکرم (ص) دانسته است و با آوردن واژه «مِن» پیش از مؤمنین، این حقیقت را نیز یادآوری می‌کند که در جامعه، انسان‌های مخالف و معاند نیز وجود دارند.

نتیجه‌گیری

حکومت و سرپرستی اجتماعی بر دو گونه است و از این دو بیرون نیست یا سرپرستی و حکومت الهی و زمینه ساز بندگی خداوند است، یا غیر الهی که در آن صورت زمینه ساز گرایش به دنیا پرستی و ایجاد کننده و رشد دهنده تعلقات مادی خواهد بود.

حکمرانی خوب از سوی نهادهای بین‌المللی بسیاری از صاحب‌نظران و پژوهشگران حوزه مدیریت اقتصاد و حقوق به ترویج آن در سطح ملی اقدام نموده‌اند.

یکی از اموری که حضرت علی علیه السلام به آن توجه داشت قانون مدار بودن و اجرای قانون الهی به معنای واقعی کلمه بود. اگر کسی بر خلاف قانون عمل می‌کرد بدون در نظر گرفتن موقعیت و مقام وی حدود الهی و قانون را بر وی اجرا می‌کرد، و هیچ واسطه و شفاعتی را نمی‌پذیرفت. بی‌تردید اصل مسئولیت و پاسخگویی انسان در قرآن کریم اهمیت برجسته دارد و در سطوح و ابعاد مختلف از آیات قرآن قابل استفاده است.

خداوند با قرار دادن تخصص‌های مختلف در اختیار پیامبران الهی، مسیر اداره حکومت دینی و رشد مردم و سعادت آنان را در قالب حکومت خوب رقم می‌زند. شکل‌گیری عدالت بر بنیاد حکومت تحقق عدالت اجتماعی به عنوان یکی از اهداف بعثت انبیا نیازمند فراهم شدن مقدماتی است، که روشن‌ترین و ضروری‌ترین مقدمه

آن تشکیل حکومت است. رعایت عدالت همراه با توان پاسخگویی و کارایی از آموزه‌های مهمی است که، در نظریه‌های حکمرانی خوب و به طور معمول بر آنها تاکید می‌شود. باید دید که کدام از انواع حکومت‌ها برای گسترش عدالت اجتماعی و حسن اداره جامعه انسانی بهتر و پایدارتر است حکومتی که منشأ آن اعتقادات قلبی و پایه و اساس آن ایمان به خدا و قوانین دینی مردم باشد، قرآن محوری و حکمت محوری دو شاخصه اصلی حکمرانی قرآنی حکمرانی ما بر مبنای خدا محوری استوار است و یکی از مهم‌ترین اصول این حکمرانی قرآنی قرآن محوری حکمرانی و حکمت محوری قرآن است که، باید بر این دو اصل استوار باشد یکی از ارکان مهم حکومت کارگزاران آن هستند وقت مسئولان حکومتی افراد شایسته باشند کار دولت و ملت به سامان خواهد رسید و دستیابی به اهداف حکومت آسان‌تر خواهد بود. هر حاکمی در حکومت و بخش‌های مختلف مدیریت خود شیوه‌ای مخصوص دارد که این خود از مشخصه‌های حکومت اوست.

منابع

*قرآن

۱. آوینی، سیدمرتضی (۱۳۸۳)، حکومت فرزندگان بر مبنای حاکمیت سیاسی، تهران: غنچه.
۲. بالادستیان، محمدامین، حائری پور، محمد مهدی، یوسفیان، مهدی، نگین افرینش (۱۳۹۸)، قم: بنیاد فرهنگی مهدی موعود (عج).
۳. حائری شیرازی، محیی الدین (۱۳۱۵)، ولایت فقیه، تهران: دفتر تحکیم وحدت.
۴. حسینی تاش، سیدعلی. واثق، قادر علی (۱۳۹۳)، حکمرانی خوب و ارائه حکمرانی شایسته بررسی و شاخص‌های این دودیدگاه امیرالمومنین علی (علیه السلام)، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، صص ۲۸-۷.
۵. سیدرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴)، نهج البلاغه (چ ششم)، تصحیح صالح صبحی، قم: هجرت.
۶. قلی پور، رحمت الله (۱۳۸۳)، تحلیل و امکان سنجی الگوی حکمرانی خوب در ایران با تاکید بر نقش دولت، نشریه دانش مدیریت، س ۲۳، ش ۶۷، صص ۱۶۵-۲۹۱.

۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی (چ ششم)، تهران: دارالکتب الاسلامیه .
۸. لنکرانی، محمدفاضل (۱۳۸۳)، آیین کشورداری از نگاه امام علی (ع) (چ اول)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۹. مستقیمی، مهدیه سادات (۱۳۹۵)، تحلیل معنای حکمرانی شایسته باتاکید بر آموزه های قرآنی، فقه حکومتی، شماره اول.
۱۰. نادری، محمد مهدی (۱۳۹۰)، حکمرانی خوب معرفی و نقد اجمالی، اسلام و پژوهشهای مدیریتی، صص ۹۳-۶۹.
۱۱. نصرتی، علی اصغر (۱۳۸۵)، نظام سیاسی، قم: هاجر.
۱۲. نعمانی، محمد ابراهیم (۱۴۰۰)، غیبت نعمانی، ترجمه مجتبی عزیزی، قم: جمکران.
۱۳. یاقوتی، ابراهیم (۱۴۰۲)، مولفه ها و شاخصه های حکمرانی خوب و بررسی آنها از دیدگاه قرآن و روایات، پژوهش دینی، شماره ۴۷، ۱۴۰۲، صص ۲۶۷-۲۹۳.
۱۴. <https://www.ensani.ir/fa>